

**INSTITUTE OF APPLIED SCIENCES
THE UNIVERSITY OF THE SOUTH PACIFIC**

**Summary Report on the Navukailagi
Village, Gau, Community Marine
Resource Management Planing
Workshop.(Fijian Version)
July 19, 2003**

IAS ENVIRONMENT REPORT NO. 125

by

**Patrick S. Fong
Alifereti Tawake**

January, 2004

SUMMARY REPORT ON THE NAVUKAILGI VILLAGE

COMMUNITY MARINE RESOURCE

**MANAGEMENT PLAN WORKSHOP
(FIJIAN VERSION).**

JULY 19, 2003.

Prepared by

**Patrick Sakiusa Fong
Alifereti Tawake**

**Institute of Applied Sciences,
The University of the South Pacific.**

TABLE OF CONTENT

	Page No.
1.0 Na Vakavinavinaka.....	02
2.0 Na i Vakamacala Taumada	
2.1 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo.....	03
2.2 Vola i Tukutuku Oqo.....	03
2.3 Na i Naki se Yavu ni Vuli.....	03
2.4 Na i Balebale ni Tuvatuva.....	03
3.0 Na Nanamaki kina Vuli.....	04
4.0 Na Yaga ni Maroroi ni Yaubula.....	05
5.0 Tukutuku ni Bula ni Veisasalu.....	06
6.0 Mapetaki na i Tuvaki ni Yaubula.....	07
7.0 Na Veisau e Yaco e na Veigauna.....	10
8.0 Taubaletaki ni Dela ni Vanua/ I Qoliqoli.....	11
9.0 Na i Tuvatuva ni kena Maroroi na i Yaubula e Navukailagi.....	14
 <u>APPENDIX</u>	
I. Participants List.....	15

1.0 Na Vakavinavinaka

E a qaravi rawa na vuli oqo ena veitokoni kei na veiqaravi mai vei ira na lewenikoro e Navukailagi ka vakakina na nodra kauwaitaki tiko na lewe ni vuli e na vuli siga dua oqo.

Na vakavinavinaka e na vale ni volavola ni yasana ko Lomaiviti, na Lomaivit Provincial Office (Qarani) ena veitokoni e na ka vakauasivi e na kena tau tiko na vosa ni vakadre momona vei ira na lewenivuli e na bibi ni sema e koto e na noda bula vakaitaukei, bula vakailavo kei na noda i yaubula.

Sa vakavinavinakataki talega na vakaillesilesi ka ratou gole mai e na veitabana e so ka ratou lewena na FLMMA.

1. Alifereti Bogiva (Fijian Affairs Board)
2. Akuila Cakacaka (USP)
3. Nacanieli Ravula (Mata ni Tikina ko Vanuaso)
4. Milika Ratu (National Trust)
5. Willie Saladrau (Fisheries)

2.0 Na i Vakamacala Taumada

2.1 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo

Na sasaga ni kena dikevi, vulici ka maroroi na veiyaubula e nodatou qoliqoli e muria mai na mataqali sasaga vata ga ka a vakayacori mai Verata, Tailevu ena vica na yabaki sa oti ka sa vakayacori tale tikoga ena tikina ko Vanuaso ka vakakina na veiyasa i Viti tale eso.

Na kena mai vakayacori na vuli oqo e Navukailagi e muria mai na kauwai kei na gagadre ni vanua ko Navukailagi me maroroi ka taqomaki na nodra i yaubula. A vu mai na kauwai oqo e na nodra sa vakila na lewenivanua na kena sa drava ka lailai sobu tiko ga mai na ka e rawa mai wai. E vakauqeti ira vakalevu na lewenivanua e Navukailagi na sasaga oqo na i talanoa e so e ra dau rogoca mai vei ira na wekadra e na tikina ko Vanuaso, na tikina ka rau veitikivi koto ga.

2.2 Vola i Tukutuku Oqo:

Na ripote oqo e vola i tukutukutaka na vuli ni kena tuvai e dua na i tuvatuva ni cakacaka me rawa ni sasagataki kina na kena tovolei me vakalesui tale mai na sautu ni noda vanua kei nai qoliqoli ka ra dau sakitaka tu na turaga e na vanua ko Navukailagi.

2.3 Na i Naki se Yavu ni Vuli Oqo (Objectives)

Na vuli oqo e a veivosakitaki ka navuci vata kina mai vei ira na lewenivanua e dua nai tuvatuva (Management Plan) me baleta na kena tarovi na drava ni i qoliqoli ka me sautu tikoga ka katoa na i qoliqoli e Navukailagi me baleti ira na kawa ni mataka.

Ko ira saraga na lewenivuli ka lewe talega ni koro ko Navukailagi e ra a vakaitavitaki ira e na kena navuci ka lalawataki na i tuvatuva ni veika me na qaravi ka sa i ira sara talega e ra na qarava na kena cakacakataki.

2.4 Na i Balebale ni i Tuvatuva (Management Plan)

Na i tuvatuva ni dua na vanua sa i koya na veika sa navuci tu vakavola me baleta e dua na sasaga kei na veitarataravi ni cakacaka me na qaravi kina, o cei me na qarava, kei na gauna me na qaravi kina.

E dua na tikina bibi ka usutu ni dua na i tuvatuva sa i koya na kena vakamatatataki vakavinaka na veika e namaki se na veika e da vakanamata tiko kina me na rawati.

E ra sa vakadreti vakabibi me ra na duavata ka soli i gu e na veika e ra sa tuvana vata e na vuli oqo me rawa kina ni sautu tikoga na i qoliqoli e na vanua ko Navukailagi.

3.0 Nanamaki kina Vuli

Oqo e so na ka e ra a nanamaki mai kina na lewe ni vuli ni ka e ra na rawa ni mai vulica e na vuli siga dua oqo.

- Naki kei na yaga ni vuli ena mai vakayacori
- Veika e kau mai me mai kilai
- Bibi ni taqomaki nai yaubula
- Kila na ka au sega ni kila me baleta na i qoliqoli
- Taqomaki me baleti ira na kawa mai muri
- Kila na veika bula e wai kei na kedra maroroi

4.0 Na Yaga Ni Maroroi Ni Yaubula

Na i wasewase ni vuli oqo e gadrevi me ra vakaraitaka mai kina na lewenivuli na yaga ni yaubula e ra tu vakawavoliti keda ka vakakina na vinaka ni kedra maroroi.

Group 1

Na i Yaubula	Kedra Yaga
Waitui	Sasalu tawa mudu ni noda kawa ena gauna mai muri. Vurevure ni lavo.
Kau	Veivakavaletaki, tatarova ni sisi ni qele, vurevure ni lavo, wai ni mate, maroroya na wai, maroroya na manumanu vuka, solia na cagi bulabula
Qele	Kakana, vakadeitaki keda, veivakatorocaketaki

Group 2

Na Yaga Ni Maroroi Ni Yaubula:

- Solia na kakana e na veisiga
- Solia na cagi bulabula
- Sega ni basika kina na leqa
- Vurevure ni lavo
- Wai ni mate
- Maroroya na wai ni gunu
- Sega ni na yali kina na veika eda kilai kina
- Solia vei keda na bula vinaka
- Toso kina na bula ni noda vakatorocaketaki
- Sega ni basika na leqa vei ira na noda kawa mai muri.

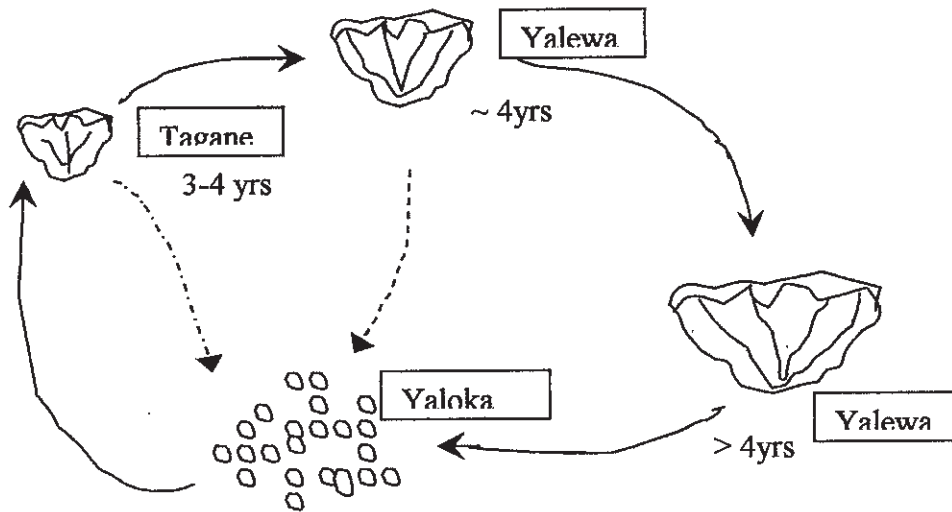
Group 3

Na Yaga Ni Maroroi Ni Yaubula:

- E na tara na noda bula yadua nai taukei ke sa sega nai yaubula.
- Me maroroi na magiti kei nai coi ni vanua.
- Vurevure ni bula (Kau)
- Tara kina na noda vale
- Buka ni vakasaqa
- Vakailavotaki keda
- Wainimate vakaviti
- Maroroya noda veiwekani, noda kau, manumanu kei na ika.
- Maroroya noda i vakarau vakavanua - cavuti
  - yaca
  - veiqaravi

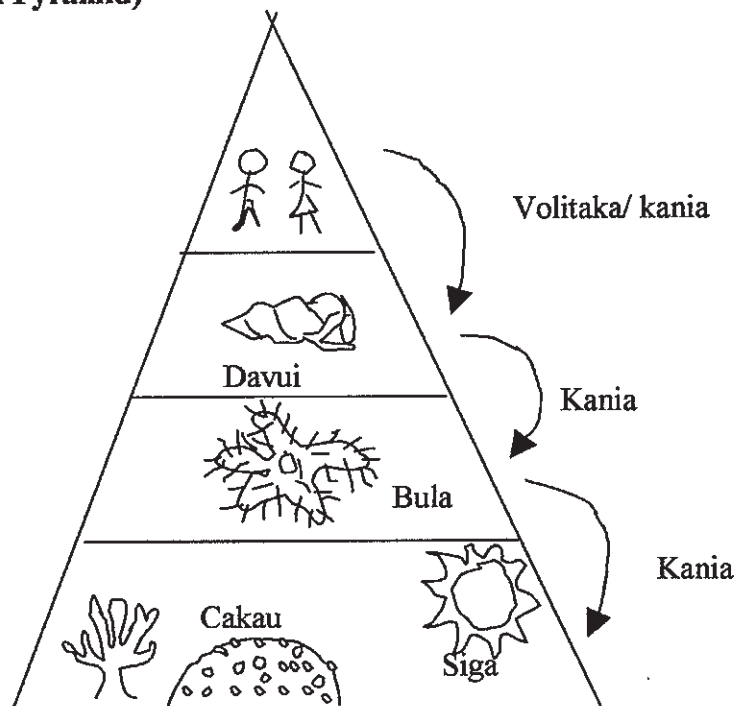
5.0 Tukutuku ni Bula ni Veisasalu

Eg. Vasua/katavatu

Na I yaloyalo oqo e tukuna na I tukutuku ni bula ni vasua. E na loma ni gauna e ra sucu mai kina ka yacova na yabaki 3-4, na vasua kece e ra na ka tagane. Ni ra sa yacova mai na yabaki va, e so vei ira na vasua tagane oqo e ra san a vuki me ra ka yalewa. Oqo na gauna e ra san a rawa ni vakaluvuni ka vakatubu kawa kina.

Marine Ecology (Food Pyramid)

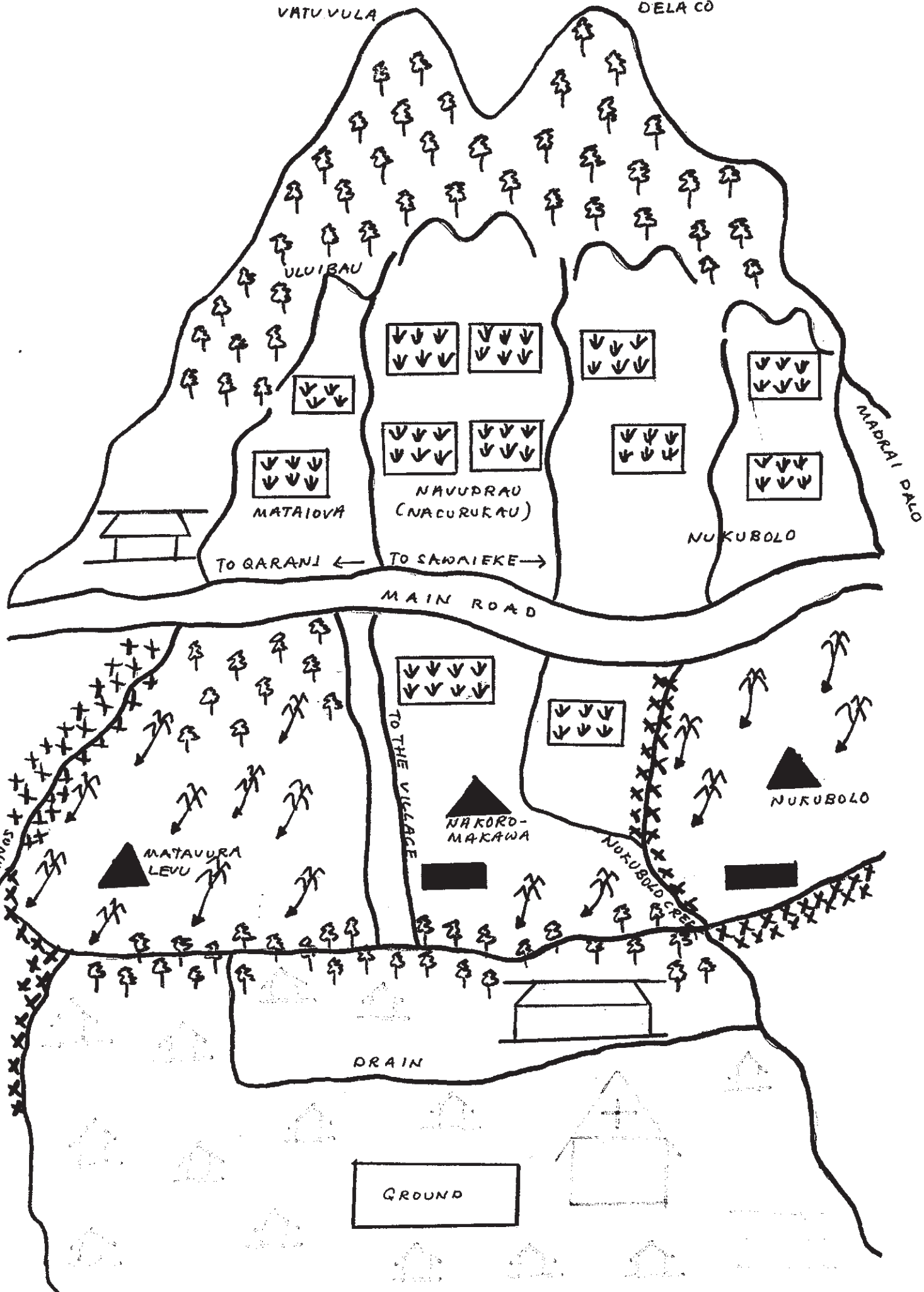

Na mepetaki ni Dela ni Vanua/Wauka.

VATUVULA

DELA CO

7.0 Na Veisau E Yaco Ena Loma Ni Yabaki Limasagavulu Sa Oti:

(Historic Profile)

Na tiki ni vuli oqo, e namaki me ra vakadeuca na lewenivuli na veisau e so e tara na nodra bula raraba kei na nodra I yaubula e na loma ni dua na gauna. Na ulutaga e so me vakasamataki e na I wasewase ni vuli oqo:

- ✓ Bula sautu ni vanua
- ✓ Wiliwili ni lewenivanua
- ✓ Vuli (primary, secondary, university)
- ✓ Qele (veivakatorocaketaki)
- ✓ Cagilaba/ uneune, waluvu
- ✓ Bisinisi
- ✓ Na Cakacaka e rawa I lavo
- ✓ Walewale ni vuli
- ✓ Kakana
- ✓ Levu ni dauqoli

Na Macala ni Cakacaka Vakaiwasewase

Yabaki	Veisau E Yaco	Revurevu
1940 - 1950	Veilakoyaki (taubale gaunisala vakaviti)	Bulabula Veikilai veikoro
1930	Veivakavaletaki vakavavalagi	Veisautaka na draki ni bula Lailai na kena vakavinakataki
1934	Tekivu laukana na tavioka mei kuri ni kakana sa tu makawa	Sa yali kina na dalo, uvi kei na so tale
1940	Sega ni sevuti vakavanua na vuata	Yali nai solisoli ni vanua
1948	Tekivu na koronivuli Navukailagi District School.	Vakavolekataki mai na vuli
1940 - 1950	Lutu nai vakarau ni vakamau vakavanua	Basika na veidrotaki Yau ni bula vakavuvale ena gauna oqo
1950 - 1960	Tekivu na Co-op store	Veisau na ka e laukana (ika, tini-ika etc) Veivoli
1970	Nai vakarau ni bula (sulusulu, kotikoti)	Sega ni dokai na vanua kei na veiwekani
1940 - 1970	Qoli veitauri	Sega ni vakarusa na kawa ni kua
1970 - 1980	Lawa balavu	Sega ni yalana na ika e tagava

8.0 Marine Resource Transect

Na I wasewase ni vuli oqo e gadrevi me kilai kina na veiyaubula e ra tu e na dela ni cakau, veidogo ka vaka kina e dela ni vanua. E gadrevi me kilai ka volai na kedra yaga na I yaubula oqo, na lawa e vauci ira ka vakakina na leqa e so e sotavi tiko me baleta na veiyaubula oqo.

Wasewase 1: Taubale E Dela ni Cakau

Yaubula E Sotavi	Kena Yaga	Lawa E Vauca	Leqa E Sotavi
1) Sucuwalu	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Lavo • Qaqi ni nuku 	<ul style="list-style-type: none"> • Taura vakarauta • (ka lelevu walega) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tauri vakasivia • (lelevu/lalai)
2) Vonu	<ul style="list-style-type: none"> • Coi ni magiti vakaturaga • Taku – voli levu • Ika bula • (vanua/wai) 	<ul style="list-style-type: none"> • Lawa ni matanitu • Tabu ni qolivi ena gauna e vakayaloka kina • Vakarau ni kena me qolivi 	<ul style="list-style-type: none"> • Sivia na idini cavu • Vakaleqa na nona laki vakayaloka • Tauri vakasivia • (lelevu/lalai)
3) Ika (Tugadra)	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Ika ni yabaki • Tara kece (ika taga) 	<ul style="list-style-type: none"> • taura kena levu e rawa • (kua ni vari/tuna) 	
4) Vivili	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Voli 	<ul style="list-style-type: none"> • Taura kena i vakarau • Taura na ka lelevu 	<ul style="list-style-type: none"> • Tauri vakasivia • (lelevu/lalai)
5) Dri	<ul style="list-style-type: none"> • Voli 	<ul style="list-style-type: none"> • Taura na kena i vakarau • Ka lelevu walega 	<ul style="list-style-type: none"> • Tauri vakasivia • Butakoci
6) Qio	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Voli • (Lewena/Buina) 		<ul style="list-style-type: none"> • Qolivi • Tauri na buina ka biu na yagona kece

Wasewase 2: Na Veika Bula E Veikau

Yaubula	Kena Yaga	Lawa E Vauca Na Kena Vakayagataki	Leqa E Sotavi
1) Niu	<ul style="list-style-type: none"> • Bula ni matavuvale • Bula ni lotu • Bula ni vanua • Bula ni matanitu 		<ul style="list-style-type: none"> • Sa sega ni tei • Sega ni sososmitaki na niu
2) Yaqona	<ul style="list-style-type: none"> • Bula ni vanua • Bula ni lotu • Bula ni matavuvale 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakayagataki vakarauta 	<ul style="list-style-type: none"> • Gunuvi sivia na yaqona • Sega ni rawata na ka e dodonu me caka
3) Dalo	<ul style="list-style-type: none"> • Matavuvale • Magiti 		<ul style="list-style-type: none"> • Lailai na kena i tei
4) Vuaka	<ul style="list-style-type: none"> • Coi ni magiti 		<ul style="list-style-type: none"> • Vakaleqa na veika bula e tei
5) Gasau	<ul style="list-style-type: none"> • Yaya ni tara vale 	<ul style="list-style-type: none"> • Me kua ni vakamakama 	<ul style="list-style-type: none"> • Sivia na vakamakama
6) Dawa	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Buka • Sevu 	<ul style="list-style-type: none"> • Sevu ni bera ni vakayagataki 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakayagataki me buka ni draya na ka drokadroka

Wasewase 3: Na Veika E Laurai E Veidogo

Yaubula	Kena Yaga	Lawa E Vauca	Leqa E Sotavi Tiko
1) Moci	<ul style="list-style-type: none"> • Baca ni siwa • Vakayagataki me kakana	<ul style="list-style-type: none"> • Sega na lawa e vauca	<ul style="list-style-type: none"> • vakasabusabutaki
2) Kuka	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Tuki vata na kora	<ul style="list-style-type: none"> • Sega na lawa e vauca	<ul style="list-style-type: none"> • Dau kania na vuaka • Dau kania talega na duna
3) Qari	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Ukuuku ni vale	<ul style="list-style-type: none"> • Sega na lawa e vauca	<ul style="list-style-type: none"> • Dau kania na vuaka
4) Vo	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana	<ul style="list-style-type: none"> • Sega na lawa e vauca	<ul style="list-style-type: none"> • Vakarusai na dogo kei na tiri
5) Nuqa	<ul style="list-style-type: none"> • Kakana • Volitaki	<ul style="list-style-type: none"> • Sega na lawa e vauca	<ul style="list-style-type: none"> • Vakarusai na dogo • Sega ni wasei
6) Dogo kei na Tiri	<ul style="list-style-type: none"> • Kauta mai na sasalu • Buka • Kesakesa • Bena • Somo • Wai ni mate • Doko ni dalo • Tatara ni lovo	<ul style="list-style-type: none"> • Kua ni vakarusai na dogo • (buka ni draya)	<ul style="list-style-type: none"> • Vakarusai na sasalu era tiko ka bula voli kina.

9.0 Na i Tuvatuva ni Maroro ni Yaubula e Navukailagi (Management Plan)

Na Lega/ Dredre	O cei e Vakavuna	Kena i Wali	Veika sa Qaravi oti	Veivuke e Gadrevi		Gauna me Qaravi Kina
				E loma	Mai Taudaku	
Vakamakama.	Lewe ni koro e Navukailagi kei na koro veitiki.	1. Tabu na vakamakama. 2. Totogitaki o ira na dau vakamakama	1. Lawa vakadonui-tea na vanua o vakama. 2. Vakaratika vei turaga ni koro me ra yadrava na lewenikoro na kena kama na nomu i teitei.	1. Veivakasalataki na lewe ni mataqali/ koro. 2. Veivuketaki na kena kama na were	Vuli ni veituberi	Tekivu saraga qo, Jiuilai 2003.
Gunuvi sivia na yaqona.	Lewe ni koro	Dua na bose vanua gai veivosakitaki kina na i wali ni lega	Nodra kerekere na marama me baleta na qaravi ni vuvale.	1. Vakasala 2. Bose vanua		Jiuilai, 2003
Musuki vakaveitalia na dogo.	Lewe ni koro	Tabu na musu dogo	Vakasalataki oti me sa cequ na ta dogo		1. Vuli. 2. Vakasala	Oti na bose vanua.
Kena kania tiko na sasalu (qari/kuka)	Taukei ni vuaka	Caka na ba me ra biu kina na vuaka.	Vakabai taumada e liu na vuaka.		Kerei na i yaya ni bai ni vuaka mai na tabana ni teitei.	Oti na bose vanua.
Duva	Lewe ni koro	Tabu vakavanua	A sa tabu tiko vakavanua.		Vuli ni kena vakacaca.	Oti na bose vanua.
Vakayagataki ni lawa matailalai	Lewe ni koro Kena makete	Me vakatabui na kena vakayagataki na mataqali lawa ogo.	Lawa vakamanaitu.	Wiliki na i lavelave		Oti na bose vanua.

APPENDIX

I. Participants' List

1. Epeli Tokalauvere
2. Josevata Senijiuri
3. Atelaite Koro
4. Lagi Naikava
5. Tomasi Tokalauvere
6. Savenaca Saladua
7. Nacanieli Yavala
8. Timoci Tiko No. 2
9. Watisoni Ralulu
10. Timoci Tela
11. Rev. Netani Jitoko
12. Timoci Tiko No. 1
13. Everi Baubau No. 1
14. Bola Aminiasi
15. Litia Vinoi
16. Iveri Baubau No. 2
17. Alipate Raiwalui
18. Vika Talai
19. Waisake Senivutu
20. Niko Tabua
21. Rt. Naierevono Tui
22. Alevio Baleikasavu
23. Josese Vinaka
24. Savenaca Waqa
25. Watisoni Ralulu
26. Siteri Roki
27. Milika Tale
28. Sekove Tuni